

Frihetssökandet

av Per Johansson

I ett bostadsområde i utkanten av Helsingborg huserar föreningen KRIS lokalavdelning. Själva byggnaden ser ut att kunna vara en förskola. Men här finns i stället en plats där erfarenheter från livets egen hårda skola bearbetas, tas till vara och blir till befriande insikter.

Vi har kommit hit med en inte helt genomtänkt aning i bakhuvudet. Frihet är ett fint ord och frihet är också vårt ärende. Men vad innebär det i verkligheten – att vara fri? Det är vår undran. Vi vill veta hur man blir och förblir fri. På riktigt. Vi har naturligtvis med oss våra egna erfarenheter av frihet och ofrihet när vi kommer till Helsingborg. Men den aning som fört oss hit är tanken, att den som har suttit i fängelse har speciella erfarenheter av *ofrihet*. Och att dessa borde kunna lära oss något om frihetens väsen, något vi inte själva har tillgång till, eftersom vi aldrig har varit inspärrade för olydnad mot lagen. Det visar sig dock vara delvis feltänkt. Ofriheten går mycket djupare.

KRIS uttydes Kriminellas Revansch i Samhället. Jag funderar över det där med revansch. Det är sturskt, uppstudsigt. Kraftfullt. Något ska återupprättas. Oss ska ni inte kunna trycka ner (igen). Det finns ett underförstått ”vi och dom” här. Vem är jag? tänker jag först. Är jag ”vi” eller ”dom”? En sådan, ganska dum, undran kommer dock snabbt på skam. Det är människor väldigt lika mig själv vi möter. Men vilka är då ”dom”? Efter fyra långa, intensiva träffar vet jag svaret. ”Dom” är de ofria.

Flum möter (hård) verklighet

Vid vårt allra första besök, för att höra oss för om vi får komma några gånger och prata med dem som vill, lägger vi ut texten om vad vi är ute efter. Föreståndaren, ordföranden, är avväpnande rak och okonstlad. När han koncentrerat men avvaktande har lyssnat på oss en stund måste jag fråga:

– Nå, vad får du för intryck av det här?

– Att det är flummigt.

Vi skrattar hjärtligt. Och vårt faktiskt helt uppriktiga skratt tycks ha en viss effekt. Det är ju därför vi är här, för att horder av abstrakta fraser *är* flummigt. Vi håller med. Lars kallar det blomsterspråk, sådant man skriver i ansökan om medel för en undersökning som denna. Men vad vi vill närma oss är människors djupt kända erfarenheter av frihet och ofrihet, inklusive våra egna. Vi vill bryta våra egna tankar och upplevelser mot KRIS-medlemmarnas. På riktigt. Blomsterspråket är bara en förevändning inom Systemet. Så vi blir glada när vi välkomnas att träffa gänget vid fyra tillfällen framöver.

Teman för de olika träffarna hämtas från min resonerande essä *Frihetsburen*, startskottet för projektet, vilket också är en fortsättning på och fördjupning av Lars och Johns tidigare sjösetta *Frihetsförmedlingen*. Så här löd de tematiska formuleringarna:

1. Vad är vi fria ifrån? Vad är vi fria till? Alla förväntas vilja vara fria. Men om du är helt fri från allt

som hindrar dig, vad gör du då? Varför göra en sak snarare än en annan? Fri som fågeln, heter det. Men vad är vingarna värda, om det inte finns någonstans att ta vägen?

2. Hur tar vi oss ur våra tankeburar? Tankeburar är det vi lärt oss. Alla är vi mer eller mindre fångar i hur vi uppfattar världen och oss själva. Till och med idéer om frihet kan fungera som fångelser. Det snackas mycket om valfrihet, men hur fri är den som tvingas välja?

3. Fysiska burar – frihetens sammanhang? Skolan. Jobbet. Sjuksängen. Fängelset. Det finns många fysiska burar. I den tillfälliga världen härskar omständigheterna, i den meningsfulla härskar ett avsiktligt sammanhang. Hur skapar vi ett meningsfullt sammanhang?

4. Hur fria kan vi bli? Med frihet följer ansvar. Hur fria vill vi egentligen vara? Är frihet en sorts medvetenhet? Är frihet ett verkligt tillstånd i oss själva, i förhållande till världen och andra människor?

Det visar sig att diskussionerna, konversationerna, kommer att gå i en sorts spiral. I samtal efter samtal återkommer samma grundtankar, samma avgörande erfarenheter, samtidigt som nya infallsvinklar hela tiden dyker upp. Vi cirklar runt det brännande, det i sig självt osägbara, men också absolut verkliga och försöker hitta ord som vi runt bordet kan förstå tillsammans, i den stunden.

Jag har sällan fått så många aha-upplevelser per timme. Jag tror, särskilt efter de här träffarna, att frihet är det mest personliga som finns, men just därför också det verkligaste och viktigaste av allt. Och det är när friheten inskränks av någon eller något, ofta av en själv, som man inser hur livsviktig den är och – i bästa fall – gör något för att hävda den. Revansch, som sagt. Det behövs kraft för att bryta ofrihet. Var kommer den ifrån?

På väggen hos KRIS kan man på en framträdande plats läsa föreningens budord:

Hederlighet

Vi begår inte brott. Vi är ärliga mot varandra och oss själva.

Drogfrihet

Vi strävar efter att leva ett drogfritt liv.

Kamratskap

Vi bryr oss om våra vänners väl och ve, och respekterar våra medmänniskor.

Solidaritet

Vi hjälper, respekterar och bryr oss om varandra. 24 timmar om dygnet.

Under samtal efter samtal blir det allt klarare hur sant filosofiska – vishetsälskande – och samtidigt ytterst konkret realistiska de personliga frukterna av dessa deviser kan vara.

Frihet/beroende

När vi inledningsvis försöker ringa in vad var och en själv menar med frihet växer antalet infallsvinklar snabbt:

- Jag tror att jag sökt frihet jämt, sedan första upplevelsen av ofrihet när jag började i skolan. Varför skulle jag sitta där och lyssna på fröken?
- När jag var liten tog de ifrån mig min frihet, och jag har inte kunnat se att systemet erbjuder någon väg till frihet.
- Frihet är att ta egna beslut, utan att vara styrd av någon annan.
- Frihet är att jag själv tar ansvar för mitt liv.
- Det är lätt att fly från sig själv. Man kan bli fruktansvärt trött på sig själv. När man ställs inför svåra beslut, kan det upplevas som en frihet om någon annan bestämmer. Då slipper ju jag ta det ansvaret.
- Alltihop är subjektivt. Att känna sig fri är ”a state of mind”. På något sätt blir man lurad hur man än gör. Vi är inte fria.

Sålunda framkommer snart några polariteter som alla samtalen kommer att kretsa kring: flykt – ansvar, känsla – verklighet, bestämma – bestämmas över, gränslöshet – begränsning. Och det märkliga är, konstaterar vi, att ordet frihet kan förknippas med båda ändarna i varje polaritet. Så vad är vad? Har de olika friheterna olika värde?

Att fly kan upplevas som en frihet. Någon beskriver hur han i sitt laglösa sökande efter droger upplevde frihet just i laglösheten, i att strunta i samhället runtomkring (”i drogberoendet var jag fri från att behöva följa regler och myndigheter”), för att i nästa andetag lika ingående beskriva varför detta var en falsk frihet, men dock en känsla frihet. På den vägen blir det efterhand klargjort att frihet inte bara är ett subjektivt sinnestillstånd. Man blir faktiskt inte ”lurad hur man än gör”. Om man ”tar ansvar” för sitt eget välbefinnande, alldeles själv, så inte bara upplever man, utan uppnår också verklig frihet, om än aldrig så liten. (”Frihet för mig just nu, är att jag fått en egen lägenhet där jag kan gå omkring i kallingarna. En liten frihet som betyder mycket för mig.”) Så känslan av frihet, i att fly från något, i att strunta i lagar, är visserligen en sorts frihet men den kan vara bedräglig. Friheten i ruset, eller vad det nu är man har flytt med och till, är av en annan art än friheten i att ansvarsfullt styra sig själv. Det betyder att vem eller vad som ”bestämmer” vad man gör blir en grundläggande fråga, eller rentav den fundamentala utmaningen i själva livet.

Den dominerande bakgrunden hos KRIS-medlemmarna kan uttryckas i ett ord: drogberoende. Det förföriska drogruset har varit den snabbköpsfrihet som förr eller senare lett till konfrontation med rättsväsendet, ofta med fängelsestraff som följd. De vi pratar med urskuldar ingenting. Någon säger:

- Frihet var att skolka och begå brott. Jag trodde att när jag tog droger, då var jag fri. Fri från ansvar.

Detta balanseras direkt när någon annan inflikar:

– Jag har flytt hela mitt liv. Det är först nu jag inte flyr, tack vare min drogfrihet.

Jag får ett intryck av att den frihet som ligger i att ta ansvar är väsensskild från friheten att fly, friheten att slippa. Men också från friheten i att följa och lyda, den av andra påtvingade begränsningens frihet. Flera framhåller den senare friheten apropå fängelsevistelser:

– Jag kände frihet när jag satt på anstalt. Där kunde jag slappna av. På många sätt var det jobbigare att vara ute.

– Det ger sinnesro. Man har inget ansvar när man sitter på anstalt. Där ute var jag fast i drogen.

– Ja, det kan vara en skön frihet att sitta inne.

– Många med kriminell livsstil tycker att det är en frihet att sitta bakom galler.

Men de vi pratar med har ju insett även den frihetens bedräglighet. Och återigen är ansvar nyckelordet. Fängelsemurarnas frihet är en ansvarslös frihet, eftersom man såsom bokstavligen inspärrad inte har något val. Men man kan också bli fast i en kretsgång: begå brott – sitta inne – begå brott – sitta inne... Det betyder inte heller att fängelset är särskilt angenämt alla gånger:

– På anstalt finns oskrivna regler som man måste följa, annars får man på truten. Det är alltid någon som vill vara störst, bäst och vackrast.

– Det är som ett samhälle i miniatyr. Egentligen är det likadant på utsidan, men i fängelset blir det väldigt tydligt. Ute i samhället har vi samma system, fast det är svårare att se och förstå.

KRIS-samtalens vindlingar är inte slumpmässiga, inser jag. De vindlar kring fasta men egendomligt utsägliga punkter. Ord kan alltid motsägas. Men det de kretsar kring här i Helsingborg blir ändå tydligt och verkligt, på ett sätt som inte kan viftas bort. En sådan tydlighet framkommer apropå det centrala begreppet beroende.

– Drogen är narkomanens arbetsgivare.

– Snarare slavdrivare, replikerar en annan.

– Det är paradoxalt att drogerna både förslavar och befriar. De tar bort hämningarna.

Det blir så småningom uppenbart, att allt som sägs utifrån erfarenheter av drogberoende lätt kan generaliseras till alla former av subjektivt beroende, som när någon säger:

– Det är många gånger någon annan som bestämmer, utan att vi tänker på det. Julbordet har också sina måsten; skinkan, risgrynsgröten och så vidare. Det är bekvämt att följa mönstret. Blir inte så mycket tjafs då. Om man ifrågasätter mönstret får man vara beredd att ta smällar.

Beroende kan då i vidare bemärkelse ses som det som driver en, får en att göra det man gör, vare sig det nu är en drog eller något annat. Vad som helst som *oemotsägligt och oreflekterat* driver en är som en drog, kan man säga (och det är min tolkning). Utom just att ta ansvar, stanna upp och undra: *måste jag låta mig drivas på det här sättet, av det här?*

Precis som frihet är ett mångbottnat begrepp så är också beroende det:

– Man måste kapitulera och acceptera sitt beroende. Och då tolkar jag alltså beroende allmängiltigt,

som vårt beroende av ett samhälle. Idén om frihet i oberoende, att leva oberoende av samhället, är bara en idé.

Varpå någon tillägger:

– Det finns också positiva beroendeförhållanden. Dina barn är till exempel beroende av dig. Det är positivt.

Och en annan:

– Jag är beroende av rutiner. De är bra för mig. Om rutinerna ger mig möjlighet att vara fri på andra sätt är det positivt. Har jag ett inrutat rutinmönster mår jag bättre. Då vet jag hur min dag ser ut, och då kommer inte de jobbiga tankarna.

Nästan vad som helst kan på detta sätt vara eller bli ett beroende och precis som när det gäller frihet, så har olika beroenden olika värde. Gång på gång framkommer denna dubbeltydighet. I själva verket är ”frihet” och ”beroende” två sidor av samma mynt och KRIS-samtalen ger många exempel på handfasta och dyrköpta erfarenheter, som entydigt pekar på vikten av att kunna skilja den ena friheten från den andra, det ena beroendet från det andra. Gång på gång förknippas också frihet i betydelsen valfrihet med ansvar, att själv ta och ha kontroll över vad man gör och varför.

– Är den ena typen av frihet djupare eller viktigare? undrar jag.

– Den som har valfrihet kan välja att inte välja. Den sanna friheten är att ha kontroll över sitt eget liv.

– Den frihet det innebär att ta ansvar för sitt liv, gör att livet känns större. Den andra friheten begränsar.

– Det är bättre kvalitet på den frihet vi har nu. En annan belöning, att slippa jaga pengar till mat, cigaretter och själva drogen, att hela tiden behöva leta efter bostad, någonstans att sova.

– Som missbrukare gör du inget utan drogen. Den måste till för att du ska ta dig ut ur lägenheten. Varje steg kräver stimulans. Till slut kommer du ingenstans.

Systemet

Redan under vårt första samtal och sedan återkommande i alla de andra, framkommer en något diffus men ändå fläckvis tydlig bild av hur vi, var och en på sitt sätt men ändå med gemensamma drag, lever inbegripna i ett nätverk av krafter som drar åt olika håll. Och som förvirrar oss när plus- och minuspolar kan bära samma namn (”frihet” eller ”beroende”) och ytligt ibland känns väldigt lika, men ändå egentligen inte är det. I det där *egentligen* verkar just ansvar vara den springande punkten. Ansvar förutsätter på något vis ett uppvaknande, att man blir varse hur inre och yttre – kanske bedrägliga – krafter verkar i och på en själv. Och därefter inser, att man inte behöver lyda någon av dem. Egentligen. De riktigt starka, för oss alla mer eller mindre oundkomliga yttre krafterna, vilka ofta upplevs negativt, kallar flera av KRIS-medlemmarna spontant för Systemet (ja, det låter ofta som om det bör skrivas med inledande versal). Innan man vaknat upp och börjat fatta

hur det ligger till är man fast i Systemet. Och i många avseenden även efteråt, men då ser man i alla fall sammanhangen klarare och kan välja hur man förhåller sig.

– För mig handlar det om att vi föds in i ett system som begränsar oss. Från början är man inte medveten om systemet, men när man kommit på hur systemet är uppbyggt, ser man ofriheten. Om man verkligen ska få chans att välja, måste man skärma av sig från systemet, för man blir hela tiden påverkad av yttre faktorer. Jag försöker ta en mental paus från systemet och omständigheterna.

– Samhället säger att vi ska köpa vår frihet. Idén om oss själva och våra egna jag som fria individer blir produkter att konsumera. Men att vara helt fri är en illusion. Man måste backa bandet ganska långt för att se vad som låser in en.

Systemet har framför allt med ekonomi och pengar att göra:

– Vi föds in i systemet. Man måste ha pengar till mat.

– Pengar påverkar ju vad man kan göra. Man jobbar för den frihet pengarna ger.

– Roten till allt ont är pengarna. Alla springer efter bollen när pengarna styr.

Om detta kan man förstås skriva en bok (och sådana finns det många av). Det intressanta i Helsingborg är dock återigen dubbelheten:

– Det finns system som gynnar friheten, och det finns system som förstör.

– Friheten kan vara aktiv eller passiv. När ingen bestämmer, kan jag aktivt utnyttja den möjligheten, i samarbete med andra. Jag kan känna mig mindre fri om jag är helt ensam i det jag gör. Det finns olika typer av kollektiv: En sort verkar hämmande, en annan sort befriande.

– Du kan ju sticka ifrån en diktatur också. Antingen blir situationen så obehaglig att du vill därifrån, eller så är det något som lockar starkt som får dig att bryta upp. Annars är människan rätt bekväm, och det är enklast att bara stanna kvar.

Bekvämlighet gynnar status quo, det vill säga Systemet:

– Det kan vara farligt att acceptera att man har det bra. Den som är nöjd kommer inte vidare.

Att ta ansvar är obekvämt. Eller, med andra ord, frihet värd namnet är obekvämt.

Att svara an

Under ett av samtalen var det särskilt en KRIS-medlem som upprepade gånger använde termen andlighet på ett sätt som, insåg jag till sist, avvek från hur det oftast används och det på ett mycket tankeväckande sätt.

– Vi har tappat andligheten, här i västvärlden. Min hjärna har under många år varit fången i droger. Pengar och status var det viktiga. Nu tänker jag inte längre så.

– Förr hade jag det mesta, pengar och status, men ingen andlighet.

– Om jag vill utvecklas som människa; tänk om jag vunnit miljoner på lotto; då hade jag kunnat

göra vad jag vill, men det hade varit en alldeles för snabb utveckling för min andlighet. Jag måste vara vaksam på vad det är som driver mig framåt, om det är rädsla eller något positivt.

Det framgick tydligt att han inte menade något religiöst, utan snarare att det hade med en sorts förmåga att göra, en förmåga som i princip var den som gjorde det egna ansvarstagandet möjligt. Lars påpekade att ordet ansvar kan uttydas som att svara an:

– Ansvar brukar ses som något man tar, eller får. Men det handlar egentligen just om att svara an. Det är vad ordet betyder. Att vara sig själv och svara på situationen. *Att inte gå därifrån.*

Att denna innebörd fanns bakom andligheten i fråga bekräftades. Så man skulle kunna säga att ”anden” här är det inom en, som ger förmågan att svara an på de faktiska omständigheter (inre och yttre) som man befinner sig – och sedan själv medvetet välja hur man svarar på dem. Att inte låta subjektiva beroenden eller yttre krav eller tvång bestämma över ens ande. ”Ande” i denna mening betyder att en tredje faktor måste till, en faktor som varken är beroendeframkallande eller externt styrande. Denna tredje faktor uppträder i den person som verkligen lyckas ”ta ansvar”, på ett sätt som går på tvärs mot ogynnsamma vanor, beroenden och ofri lydnad. Det är den faktor som gör att man kan vara *vaksam*. Det har alltså ingenting med vare sig religiositet eller moral i vanlig mening att göra, utan med medvetenhet.

Med detta stämmer också följande inpass väl överens:

– Om man är en sökande människa, kan man upptäcka vad som styr ens val. Det kan vara vad som helst. Något i omgivningen eller något som ens mamma sagt för länge sen.

– Om jag ser att det sätt vi lever är fel, men ändå fortsätter, då kommer jag i konflikt med mig själv.

– Frihet är att ta egna beslut. Det ger en kick att kunna bestämma själv. Att inte bara göra som man blir tillsagd.

– Idag måste jag sätta gränser för mig själv. Lyssna på min inre röst och inte börja förhandla.

– Kan man definiera det goda som allt som främjar mänsklig förmåga att ta ansvar och det onda som allt som hindrar ansvarstagande?

– Friheten man ger sig själv när man avstår ifrån något, verkar vara den frihet de flesta här värdesätter mest.

– I mina egna funderingar kommer jag hela tiden tillbaka till förmågan att avstå. Det kan vara klokt att avstå från att knarka.

– Man kan se alla smällar man går på, alla bulor i pannan, som en sorts dialog. Och då måste man svara på misstagen. Att svara an. Det är ansvar. Att ta konsekvenserna av dåliga beslut. Det är ett ansvar mot ens framtida själv, att inte fortsätta gå på smällar.

Det här leder till ett fokus på nuet eller, rättare sagt på i dag, i en mening som skiljer sig från klyschan ”att leva i nuet”. Ansvarandet inbegriper det förflutna och framtiden i medvetenheten i dag, denna unika dag:

– Man är minst tre personer. Den man var igår, den man är idag och den man kommer att vara i

morgon.

– Om jag står med ena foten i går och den andra i morgon, då pissar jag på i dag.

– Jag gillar tanken att inte ta sig an mer än man kan hantera. En dag i taget.

Här kommer vi nära det jag inledningsvis menade, när jag skrev att de personliga frukterna av KRIS-budorden kan vara ytterst konkret realistiska. Första budet, Hederlighet, framför allt hederlighet mot sig själv, i en begynnande medvetenhet, framstår också som grundbulten i det för friheten mest centrala: ansvarandet. Att identifiera andlighet med detta är minst av allt flummigt.

Ta sig frihet

När vi ringat in det här med ansvar, att svara an, medvetenhet ("anden") som den tredje faktorn, känner jag att vi snuddar vid något närmast amoraliskt. Inte omoraliskt, men något som går så långt utöver moral eller moraliserande i vanlig mening, att vi kanske ryggar tillbaka inför de vidare implikationerna.

– Det är handlingarna som gör skillnad. Tankar är inte farliga. Det spelar ingen roll vad jag tänker, det som betyder något är vad jag gör.

– Det är farligt att bli för filosofisk, för då händer inget. När jag börjat handla efter min filosofi, när jag faktiskt gör bra saker, då kan jag se att jag utvecklas till en bättre person.

– Det räcker kanske inte att tänka rätt om ont och gott. Kanske måste man göra onda saker för att kunna inse att det är dåligt.

– Även om du gör onda grejer, gör det inte dig till en ond människa.

– Men hur upptäcker man att något är skadligt? Man slår sig, eller bränner sig. Kanske är det inte bra att överbeskydda barn, med lekplatser där allt är anpassat och säkert.

Att ta sig friheten att tänka vad som helst, vad man vill, samtidigt som man vet med sig, att man inte behöver eller måste handla så som man tänker – är inte det själva grundbulten i ansvarandet såsom en verklig personlig förmåga? Hur skulle detta annars kunna ske över huvud taget? Men, som framkommer av inpassen ovan, handlingsfrihet tycks vara lika avgörande. Om man alltför bestämt hindras från att göra "fel", hur ska man då själv kunna lära sig och inse vad som inte är bra för en?

Sålunda är vi tillbaka i dubbelheten igen. Å ena sidan är det bra att tänka och ju friare ens tänkande är desto bättre. Och tänkande är ingen handling; man är det man gör i mycket högre grad än vad man är det man tänker. Å andra sidan kan man ofta inte veta om det man tänker är rätt eller bra, om man inte genomför det i handling. Tanke utan handling har inget egenvärde. Denna typ av realism får till oundviklig följd att det finns verbalt utsägliga men erfarenhetsmässigt mycket tydliga gränser för hur mycket man kan lära av någon annan, *när det gäller ansvarande*. Vad små (familjen) och stora (samhället) System ofta gör, är att de försöker förekomma "orätta" eller "onda" handlingar genom att beivra inte bara många handlingar i förskott, så att säga, utan också tankar, innan de fått en chans att prövas. Om så är fallet, så innebär det att den frihet som ligger i personligt

ansvarstagande inte självklart är något man får möjlighet till inom ett stort eller litet System, utan något man måste *ta sig*. Frihet värd namnet är sällan något man får, utan något man tar. Friheten möter motstånd, inom och utom en själv och detta faktum visar på dess värde.

Det är något egendomligt och gåtfullt med den här världen. Vi skulle kunna säga att "världen" i mycket hög grad består av en massa olika System. Det är så mycket som sägs, som förutsätts, som krävs, för att "så måste det vara", för att "så gör man". En massa sociala gränser – för det "goda", mot det "onda". Men det slutar inte där. Den fysiska, kroppsliga, verkligheten är också full av begränsningar och måsten. Allt det där är gåtfullt, eftersom vårt mycket speciella, mest utmärkande mänskliga särdrag är, att vissa av oss till sist inte finner oss i dessa begränsningar, beroenden eller måsten, hur de än yttrar sig för oss personligen. Och då är det ingen överdrift att påstå, att frihet såsom ansvarande (när man vaknar upp) är eller blir det verkligaste och viktigaste av allt.

Flera av de KRIS-medlemmar vi träffar, det känner jag mycket tydligt, har genomgått en historia som grundligt har lärt dem detta, grundligare än de flesta människor jag träffar om dagarna. Vad säger det?

– Många har drömmar, men få gör någonting av dem. Det ska mycket till innan en människa faktiskt använder sitt fria val. Man upplever att man är fast i en viss tillvaro, fast man inte är det.

Fantasins makt

Ännu en faktor som sålunda framkommer under samtalen, uttalad men närvarande, är vad jag väljer att kalla fantasins makt.

– Drömmen är en bild av det man vill uppnå. Det man inte har i drömmen är resan, vägen dit.

– Tankeburar är svårare att ta sig ur än fysiska omständigheter, för man ser dem inte. De är föreställningar man bara har.

– Till exempel det här med jobb. Den som har jobb är ofri under arbetstiden. Men det innebär också att man har fritid. Rent praktiskt är man friare som arbetslös, men i tanken känner man sig ofri.

– Det här manipulativa är ju vad tankeburar handlar om. När man är medveten om andras tankeburar kan man manipulera dem. Hela reklambranschen är manipulativ på det sättet.

– Jag tänker mig en tredje kategori, utöver jobb och arbete, nämligen verk. Det vi åstadkommer som människor.

Nyckelformuleringen här, vill jag hävda, är "Det man inte har i drömmen är resan, *vägen dit*". Det i praktiken fundamentala frihetsproblemet är alltså: *hur gör man?* På den frågan finns i det ovanstående en hel del erfarenhetsmässiga hintar och förslag. Till dem vill jag lägga ytterligare en dimension, i vilken fantasin, föreställningsförmågan, *inbildningskraften*, spelar en viktig roll. Det är nämligen så, menar jag, att i det uppvaknande som är förutsättningen för fritt ansvarande, så måste fantasin ("drömmen" i ett av citaten ovan) uppammas, sättas i gång för att viljan ska kunna få en

riktning, för att kunna stärkas så pass att den får någon effekt att tala om. En sorts treenighet måste aktiveras, odlas och underbyggas: Medvetenhet – Vilja – Fantasi. Det är en treenighet eftersom de tre förutsätter och stimulerar varandra. Faller någon av dem bort händer inget; då saknas energi. Handlingskraften uteblir.

I boken *The Strength to Dream* (1962) diskuterar den engelske författaren Colin Wilson ingående fantasins makt, vilken för övrigt är ett huvudtema i hela hans författarskap (för den seriöst frihetsökande rekommenderas i synnerhet hans första bok, *The Outsider*, från 1956). Det engelska *imagination* är ett bättre ord för vad det rör sig om. En bokstavlig försvenskning av det skulle kunna vara mitt ovan använda uttryck inbildningskraft, vilket betyder förmågan att för sin inre syn måla upp en föreställning som upplevs som så verklig och bjudande att den kan fungera motiverande. Ett vardagligt exempel på denna makt är följande:

You may be tired in the evening; you try to grapple with a volume of philosophy, or even a crossword puzzle, and your eyes refuse to stay open; no matter how hard you try to bully your body into staying awake, you drift towards sleep. On the other hand, you pick up a book that touches the imagination, and six hours later you realise that it is after midnight and you are willing to read on for another hour. The body may be difficult to bully into submission, but it is easily charmed by the imagination. And when 'charmed', its efficiency is increased in every way. [*The Strength to Dream*, Abacusutgåvan, 1976, s 177-78]

Romanförfattare är proffs på att åstadkomma detta. Wilson driver bland annat tesen att romanförfattarna, särskilt från romantiken och framåt, lärde sig att använda massproducerad text som ett medium för att väcka inbildningskraften till liv hos den individuella läsaren i sin kammare, på gott och ont. Liksom all makt är också fantasins moraliskt ambivalent, eller neutral. Senare har radio, film och teve tillfört ytterligare fantasiförstärkningsmedel, men här – och särskilt vad gäller film och teve – med en ännu starkare manipulativ potential från sändarens sida. Text är inte lika kraftigt manipulerande, eftersom dess kraft att påverka i högre grad kommer från läsaren själv, som måste uppbåda sin alldeles egna fantasi för att alls kunna leva sig in i en text. Film och teve försätter tittaren i ett mera passivt mottagande tillstånd. (Text som medium rymmer sålunda en större frihetspotential, vill jag påstå.) Dubbeltydigheten i begreppen frihet och beroende går med andra ord igen än en gång. Men exakt detta gör fantasin till ett frihetens verktyg, *om man aktivt och medvetet brukar den i sitt eget ansvarande*. Om man inte gör det blir man i stället lätt offer för någon *annans* fantasi, eller ett Systems dito.

Lär av KRIS!

Att bli fri, att bli ansvarande, är att bli medveten om att man är utsatt för både inre och yttre tryck, fantasimanipulationer kan man säga, men att man inte behöver ge vika för något man egentligen inte vill. Hur pallar man det? Genom Kamratskap och Solidaritet säger budorden hos KRIS. Jag förstår att i praktiken betyder det, att den som har funnit, eller vunnit – tagit sig – frihet, trots svåra inre och yttre omständigheter, tar sig an och fungerar som mentor för den som ännu inte vaknat upp, men som är på vippen att göra det.

Det här är något som hela vårt samhälle, på olika plan och i olika sammanhang, behöver lära av –

den av många KRIS-medlemmar bokstavligen (genom)levda filosofin. Jag syftar inte här på den abstrakt tänkta metoden i sig (som är snarlik andra s k tolvstegsprogram), utan på den faktiska karaktärsutveckling som enskilda personer uppenbart har gått igenom. Den känsla som dröjer kvar allra mest efter våra samtal i Helsingborg är hur sällan, ärligt talat nästan aldrig, jag stöter på den stabila personliga realism och insikt (en rak, emellanåt rå hederlighet) som utmärker dem som verkligen varit på botten och tagit sig upp. Sådana karaktärsdrag tycks i allt lägre grad gynnas inom Systemet, särskilt påtagligt inom politik, utbildning och arbetsmarknad. I stället har vi, för att bara nämna ett exempel, alla möjliga formella ”kvalifikationer”, papper på genomgångna, till största delen rent teoretiska, examina. I stället för att kollektivt finna och gynna de personer och sociala sammanhang som förmår främja verkligt ansvarande, så inför vi fler och fler formella lagar, bestämmelser och intyg, som ska ”bestämma” vad som är rätt och fel. Det är bara att lyda detta System, så blir det automatiskt bra och rätt, verkar vi tro. Men om så inte är fallet? Tänk om stora delar av Systemet i själva verket *producerar* de problem det anser sig lösa? Då har Systemet en opersonlig, nästan automatisk problemproduktionsfrihet, som på otaliga sätt oavsiktligt hämmar den frihet som bara kan komma ur personligt ansvarande. Därför är också den verkliga frihet som följer av ansvarandet ”obekvämt”. Formellt obekvämt att hantera inom Systemet och personligt obekvämt för individen. Men om inte friheten är värd priset obekvämlighet, vad är den då värd?

Vad våra träffar med KRIS har lärt mig är att under rätt omständigheter kan vi, som enskilda människor, komma fram till väsentliga gemensamma insikter. Men sådana omständigheter kommer aldrig att vara helt ostörda av den vidare omgivningen, där Systemen finns. Därför ser jag dem som glimtar av något som ligger under, men ändå djupt genomsyrar vad som än sker i vardagen – vare sig vi är överens eller inte om konkreta mål och medel, vare sig vi är vänner eller fiender i någon för tillfället oundviklig konflikt. Jag tror att de här djupen aldrig kan manifesteras helt på ytan av livet (vardagen, världen). Vi människor är på något sätt tudelade och kan i detta livet aldrig vara eller bli något annat. Detta minskar inte värdet av de fria glimtarna; de gör det möjligt att vara stark när världen, både i och utanför oss själva, är emot oss. Och finner vi medel att i olika sammanhang tillsammans förstärka våra frihetsförmågor blir världen, vardagen, definitivt bättre.

BILAGA

Ett par egna erfarenheter av Systemet

Jag nämnde i huvudtexten, att vad gäller begreppet ”Systemet” finns det en enorm massa litteratur inom alla områden, inte minst ideologisk sådan. I det personliga och erfarenhetsbaserade sammanhang som KRIS-träffarna utgjort, känns det malplacerat att referera ens lite grann av allt det, även om det skulle kunna vara relevant på ett abstrakt plan. Det här är ingen teoretiskt analyserande forskningsuppsats! För att ändå fylla associationerna med något konkret, tänkte jag här kort beskriva ett par egna frihetsrelevanta erfarenheter av System. Kanske kan de utlösa lite motsvarande associationer hos läsaren. Poängen är att undvika abstraktioner. System verkar alltid genom personers godtagande av dem. Utan vårt medlöperi (=ofrihet) kan de över huvud taget inte fungera. Men System är inte alltid och inte självklart av ondo. Även de är föremål för den tydliga oundvikliga dubbelheten i allting, den dubbelhet som möjliggör och nödvändiggör friheten. System och beroende hänger ihop och som vi sett är beroende inte något entydigt negativt. Det finns också positiva beroenden. Frihet är att kunna urskilja vad som är vad, *när det gäller*, och handla därefter. *Det* är livets skola, inget annat. Och det kan ta lång tid att se bara lite klarare, att inte bara se svart och vitt, att inse att det inte finns något i alla lägen giltigt facit.

När jag började första klass kunde jag inte sitta still, utan sprang omkring i klassrummet. Jag förstod inte heller varför jag var där. Jag kunde ju redan läsa och skriva. Vad skulle jag med ABC till?

Det där var min första medvetna erfarenhet av begränsning, av konkret ofrihet från ett omfattande Systems sida. Jag kände mig instängd och hade tråkigt. Efter ett tag erbjöds jag att flytta upp en klass, att hoppa över ettan. Men det ville jag inte. Jag kände ju ingen i tvåan. Sålunda erfor jag beroende av kompisarna, av gruppen. Inte långt därefter, dock, minns jag att jag frågade mamma, efter ett häftigt meningsutbyte på bakgården till hyreshuset i Rättvik:

– Måste man göra som dom andra tycker?

– Nej det måste man inte, svarade mamma och det har jag hållit fast vid sedan dess. Hon hade ju rätt.

Skolan på andra sidan gatan hyreshuset vi bodde i var dock fortfarande en anstalt, skulle jag kalla den nuförtiden. I trean blev det bättre. Av någon anledning bestämdes det, att min klass i stället skulle gå i den gamla byskolan i Söderås, några kilometer från Rättvik. Vi fick åka buss dit. Det var ett äventyr tyckte jag. Och den lantliga lilla skolan, i falurött trä med vita knutar, kändes fri, helt annorlunda den imposanta stenkoloss jag gått i tidigare. Fröken var snäll och styrde arbetet i klassen med mycket subtila medel; inget kändes påtvingat utan snarare lekfullt viktigt. Men mattanterna var stränga.

I femman slog det lilla Systemet (familjen) till. Vi flyttade till den, tyckte jag, stora staden Borlänge, som på den tiden var en riktigt gammaldags industristad med två enorma fabriker, Kvarnsvedens pappersbruk och Domnarvets järnverk. Där sattes jag i den ena bedrövligt tråkiga skolan efter den andra. Skolledan varade ända till och med gymnasiet och mina betyg blev därefter.

Väl godkänt i det som intresserade mig eller som jag hade bekväm fallenhet för, underkänt eller på vippen till underkänt i allt annat. Jag struntade helt enkelt i att plugga. Det var en sorts kanske dum men starkt känd protest, en sorts passivt frihetshävande. Att den gjorde även attraktiva delar av (det stora) Systemet otillgängliga för mig senare i livet brydde jag mig inte om, just då.

En annan relativt tidig och stark erfarenhet av ofrihet var när jag ryckte in i det militära. Att göra väpnad militärtjänst var obligatoriskt; för att slippa den måste man vara plattfot eller fanatisk fredsvirare. Jag var varken eller. Jag hade inget principiellt emot att med våld försvara Sverige mot utländska angripare, så att bli soldat gick inte att undvika. Men någon entusiasm för saken var det inte fråga om. I gymnasiet hade jag helt enkelt skolkat när det blev för tråkigt. Det var omöjligt i det militära. Ogiltig frånvaro bestraffades omedelbart med indragna permissioner eller något ännu värre. Samtidigt innebar lumpen, har jag insett efteråt, en utdragen befrielse från familjen och från vardagen över huvud taget.

Kasernen och övningarna slapp man inte undan, så visst var det höggradigt disciplinerande och bestämmande. Men detta nådde mig aldrig på djupet. Jag skulle föreställa gruppbefäl och som sådant hade jag andra killar att leda när det var övning. Det tog jag inte så allvarligt och gruppen löste oftast sina uppgifter utan egentliga ingripanden från min sida. Jag var inte riktigt intresserad. Men inte heller uppenbart försumlig. Efter några månader började löjtnanten, vårt plutonbefäl, bli bekymrad. Han kallade in mig på sitt kontor, skakade på huvudet och utbrast:

– Johansson, Johansson... Vad ska vi göra med dig?

– Vadå?

– Du verkar visserligen kapabel, men...

Jag var en utomordentlig skytt (och måste erkänna, att jag faktiskt älskade att skjuta skarpt med AK4 som var vårt personliga vapen; det var något med kraften, kontrollen och precisionen; k-pisten som vi använde ibland kändes som en ärtbössa vid jämförelse). Det var också roligt att spränga saker, som var en av våra specialiteter. Men jag brydde mig liksom inte, menade löjtnanten. Ja, det var ju ändå på låtsas, tänkte jag, och jag kände mig personligen inte särskilt krigisk.

Det slutade med att jag under de sista månaderna, på alla större övningar, fick vara del av en grupp som skulle föreställa Fienden. Det var kul! Vi hade händerna helt fria att spionera på och ställa till med så mycket djävulskap som möjligt för de andra, Försvarens. Vi rörde oss fritt, åt och sov var vi ville, hade visserligen ett befäl över oss – en riktigt full i fan fanjunkare – men de uppgifter han gav oss fick vi lösa efter eget huvud.

Jag har naturligtvis många andra erfarenheter av ofrihet/frihet, men dessa kan räcka just nu. Jag berättar som sagt det här för att än en gång, på annat sätt, understryka att frihet inte är något abstrakt begrepp, inget som kan lösas intellektuellt. Frihet är alltid en konkret utmaning och den finns inte alltid där man tror, bekväm som man är. Lumpen var på ett sätt en enda stor ofrihet. Men den väckte och främjade många frihetliga insikter, även när den var som mest tvingande och obekvämt. Eller kanske framför allt då. Det krigiska kunde trots allt bli rätt verkligt ibland, fastän det var på låtsas. Och den "Kamratskap" och "Solidaritet" som föddes ur påtagligt oundkomliga omständigheter, visade på en annan frihetsdimension än den rent individuella. Jag förstår vad faktiskt stridande

soldater menar, när de säger att de kämpar – inte för Landet eller Saken, utan för sina medsoldater. På så sätt är kanske värnplikt inte något dåligt System, kan jag tänka numera.